

העשרה¹

שינויים במחשבה המדינית

ועליית הלאומיות הליברלית-אוניברסלית

במאות ה-17 - 18 קמו באנגליה ובצרפת הוגי דעות שהציגו תפיסת עולם חדשה והביאו לעלייתו של זרם מחשבתי חדש שנקרא *תנועת ההשכלה*, או *תנועת הנאורות*. הנחת היסוד של זרם מחשבתי זה הייתה כי האדם הוא יצור תבוני, וכי ביכולתו להשתמש בכוח התבונה כדי לחקור את המציאות ולפתח לגביה תובנות משל עצמו. לכן, *המשכילים* קראו לכל בני האדם להתנתק מכבלי המחשבה הישנים, שהונחו על ידי הדת והמסורת, ולבחון בכוח תבונתם את המציאות. תנועת ההשכלה השפיעה על הלך מחשבתם של בני אירופה בתחומי חיים שונים, ובהם המוסר והדת. בתחום הפוליטי, ערער זרם מחשבתי חדש זה על *הסדר הישן*, שהיה נהוג באירופה במשך מאות שנים, וגרם, לבסוף, להפלת משטרים קיימים ולהקמת משטרים חדשים.

במהלך המאה ה-18 הופצו רעיונותיהם של הוגים אלה, בעיקר בצרפת, בעיקר בקרב חוגי משכילים ומבוססים כלכלית. רעיונות ההשכלה התפרסמו באמצעות ספרים, כתבי עת ומאמרים, וכן דרך שיחות שהתקיימו במועדונים חברתיים. הפצת רעיונות ההשכלה חשפה את הציבור הרחב לרעיונות פילוסופיים חדשים, אשר גרמו לשחיקה איטית בלגיטימציה של המשטרים הקיימים.

לקראת סוף המאה ה-18 הבשילו תפיסות חדשות אלה וגרמו להתפרצותן של שתי מהפכות אשר ביטלו את ההסדרים שהיו מקובלים במסגרת הסדר הישן: המהפכה האמריקאית (בשנת 1776) והמהפכה הצרפתית (בשנת 1789). מהפכות אלה ביטאו למעשה את *התפיסה הלאומית הליברלית*, אשר קבעה כי: **(א) העם הוא הריבון במדינה; (ב) המדינה צריכה לבטא את רצונו של העם.**

בפרק זה נלמד על עיקרי התפיסה המדינית שהציגה תנועת ההשכלה, ועל תפיסתם של כמה מהוגי הדעות הבולטים שתרמו תרומה משמעותית להתפתחות אורח החשיבה החדש.

1. הנחות היסוד המדיניות של תנועת ההשכלה

תנועת ההשכלה הניחה מספר הנחות יסוד:

1 (א) כל בני האדם נולדו שווים

תנועת ההשכלה דחתה את התפיסה לפיה בני האדם נבדלים על פי חלוקה מעמדית הקובעת את זכויותיהם וחובותיהם מרגע לידתם. תנועת ההשכלה דחתה גם את הרעיון שזכויות בני האדם נובעות מחסדו של המלך. בניגוד לכל זאת, תנועת ההשכלה הניחה כי כל בני האדם נולדו שווים, ולכולם זכויות טבעיות שניתנו להם, מעצם היותם בני אדם, על ידי הטבע, ואשר קיומם אינו נובע מהחלטתו של השליט. זכויות אלה כוללת את הזכות לחיים ולחירות². על פי תפיסה זו, בני האדם הקימו מסגרות מדיניות כדי לשמור על זכויות אלה, אך תהליך הקמת המדינה אילץ אותם לוותר על חלק מזכויותיהם ולהפקידן בידי השליט במדינה (בהמשך נרחיב על תפיסה זו). חשוב להדגיש כי תפיסת בני האדם כשווים היא תפיסה אוניברסלית¹, אשר מתייחסת במידה שווה לכל בני האדם בעולם, ואינה נוגעת רק בבני אדם ממוצא מסוים או בבני אדם בעלי השקפה דומה.

¹ פרק זה הוא פרק העשרה לספר "הלאומיות המודרנית וראשית הציונות" (יגאל משעול; היי סקול).
² חלק מההוגים הוסיפו גם את הזכות לרכוש ולקניין. קניין (מהשורש ק.ג.ה) = רכוש. זכות לקניין = זכות לבעלות על רכוש.

1 (ב) התבונה צריכה לשמש כבסיס לחיי האדם

תנועת ההשכלה דחתה את התפיסה, לפיה האמת מצויה בידי אנשים מעטים וכי על בני האדם לציית להנחיותיהם. תנועת ההשכלה הניחה כי כל אדם הוא יצור תבוני, המסוגל לבחון את המציאות ולהחליט בכוחות עצמו כיצד לנהל את חייו. על פי תפיסה זו האדם ניחן ביכולת לקבוע, בכוח התבונה וההיגיון, את הערכים הדתיים שבהם הוא בוחר להאמין, ולקבוע את ההסדרים חברתיים, הפוליטיים והכלכליים שבתוכם יחיה. לכן, כל אדם צריך לבחון את המציאות בעצמו, באופן אוטונומי, תוך התבססות על תבונתו הוא, ורק לאחר מכן להחליט כיצד לעצב את חייו.

1 (ג) דחיית מסורת העבר כבסיס לחיים בהווה

תנועת ההשכלה דחתה באופן עקרוני את התפיסה, לפיה עצם קיומם של הסדרים פוליטיים וחברתיים מצדיק את המשך קיומם בהווה. תנועת ההשכלה קראה לכל אדם לפתח גישה ספקנית כלפי ההסדרים הקיימים, לבחון אותם ולהחליט, בעזרת תבונתו בלבד, אם ראוי להמשיך ולקיים הסדרים אלה או אם ראוי לשנותם.

2. יעדיה המדיניים של תנועת ההשכלה

מתוך הנחות היסוד שקבעה תנועת ההשכלה, נבעו מספר יעדים מעשיים שאותם שאפה תנועה זו להגשים:

2 (א) שאיפה לצמצום השפעתם של מוסדות הכנסייה על חייהם של בני האדם

תנועת ההשכלה קראה לכל בני האדם לפתח גישה ספקנית כלפי התפיסות הדתיות המקובלות, אשר הוצגו על ידי הכנסייה. על בני האדם לבחון את התפיסות הדתיות ולהחליט באיזו דרך חיים דתית לבחור. הם האמינו כי הדת היא סוגייה פרטית, הנוגעת לאדם עצמו, וכי אין לכנסייה רשות לפגוע בזכויותיו של אדם על רקע מחלוקת דתית. תפיסות אלה עמדו בניגוד גמור לשאיפתה של הכנסייה לשמור על מעמדה המרכזי בחיים הציבוריים.

העשרה נוספת **יחסה של תנועת ההשכלה לדת**

מכיוון שעקרונות היסוד של תנועת ההשכלה התבססו על התבונה האנושית, ולא על כתבי הקודש והמסורת הדתית, ניתן לומר כי תפיסת עולמה של תנועת ההשכלה הייתה חילונית בבסיסה. יחד עם זאת, תנועת ההשכלה לא דחתה את הדת באופן עקרוני, אלא טענה כי על כל אדם להכיר את עקרונות הזרמים הדתיים השונים, לבחון אותם בעזרת תבונתו, ולאחר מכן להחליט אם לקבל את עקרונותיה של דת כלשהי. ואכן, בהתאם לתפיסה זו, חלק מאנשי ההשכלה המשיכו להאמין בעקרונות הדת, בעוד שאחרים כפרו בעקרונות אלה.

2 (ב) החלפת המשטרים הקיימים במשטרים שיתנו ביטוי לתבונות האדם

תנועת ההשכלה קראה לכל אדם לפתח גישה ספקנית כלפי ההסדרים המשטריים הקיימים. מכיוון שתנועת ההשכלה הניחה שכל בני האדם נולדו שווים, ומכיוון ששאפה לייסד את ההסדרים חברתיים על יסוד התבונה, שאפו אנשי ההשכלה לכך שהמשטרים יתנו ביטוי לתבונה זו, יציבו את האדם במרכז וישרתו את צרכיו.

3. הוגים מרכזיים שהשפיעו על עיצוב הנחות היסוד הפוליטיות של תנועת ההשכלה

פילוסופים רבים תרמו להתפתחותם של הנחות היסוד הפוליטיות של תנועת ההשכלה, אם כי לא כולם היו שותפים לכל העקרונות האלה. להלן נפרט על כמה מהבולטים שבין הוגי דעות אלה:

3 (א) תומס הובס: האמנה החברתית והזכויות הטבעיות

תומס הובס היה הוגה דעות אנגלי שחי בשנים 1588 - 1679. הובס הניח את היסודות התיאורטיים שאפשרו את התפתחותה של תנועת ההשכלה. הוא פיתח תיאוריה אשר הסבירה מדוע חיים בני האדם במסגרות מדיניות תחת שלטונם של מלכים. הרעיונות שהביע הובס תרמו לערעור יסודות קיומו של הסדר הפוליטי הישן, וזאת בשל כמה קביעות חדשות שהציג³:

- ☞ **זכויות טבעיות ולא זכויות מוענקות:** הובס הציג את זכויות האדם כזכויות טבעיות שלהן האדם זכאי מעצם היוולדו, ולא כזכויות שקיומן תלוי ברצונו הטוב של המלך.
- ☞ **אמנה חברתית ולא מלוכה בחסד האל:** הובס הציג את המשטר המלוכני כמשטר השואב את מקור סמכותו מתוקף אמנה חברתית (הסכם חברתי), שעליה חתם העם, ולא מתוקף מינוי אלוהי.
- ☞ **הזכות למרד ולא נתינות מוחלטת:** בניגוד לתפיסות שהיו מקובלות בימיו, קבע הובס תנאים מסוימים, אמנם נדירים, שבהם זכאים נתיני המלך למרוד בו: על פי התפיסה שהציע הובס, המלך חייב להגן על זכותם לחיים של נתיניו. אם המלך יפגע בזכות זו, יהיו הנתינים רשאים להגן על זכות זו באמצעות מרד.

---

³ הרעיונות שהציג הובס ביטאו את עמדתו ביחס למאבק הפוליטי שהתקיים בימיו באנגליה בין המלך לפרלמנט. הובס עצמו האמין בצורך להמשיך את הסדר הפוליטי הישן ותמך במלך צ'רלס הראשון ובמאבקו נגד הפרלמנט. בספרו "לויתן", שבו פירט את עיקרי רעיונותיו, הביע תמיכה במתן סמכויות כמעט בלתי מוגבלות למלך, למעט הזכות למרד במקרים יוצאי דופן.

העשרה נוספת עיקרי תורתו של תומס הובס

- ⊖ **הזכויות הטבעיות:** הנחת היסוד של הובס הייתה שכל בני האדם נולדו שווים ובעלי זכויות. הובס כינה זכויות אלה **זכויות טבעיות** אשר כללו את הזכות לחיים, לחירות, לשוויון, לקניין (רכוש) ועוד.
- ⊖ **מצב הטבע - אדם לאדם זאב:** על פי התיאוריה שפיתח, חיו בני האדם, בשחר האנושות, ללא מסגרות מדיניות. במצב זה, שאותו כינה הובס **מצב הטבע**, חיו בני האדם כשהם משוחררים מכל מגבלה חוקית. כל אדם יכול היה, באופן עקרוני, לעשות כרצונו בכל תחום. אולם, החופש שהתקיים במצב הטבע היה תיאורטי בלבד, ולא התקיים במציאות: העובדה שכל בני האדם יכולים היו לפעול כרצונם הביאה לכך שבני אדם שונים פגעו בבני אדם אחרים על ידי גזל, גרימת כאב, פגיעה בכבוד ואף גרימת מוות. כתוצאה מכך, חיו בני האדם במצב של חוסר ביטחון קיומי מתמיד, ולמעשה איבדו את כל זכויותיהם. הובס ראה במצב הטבע מצב שלילי שבו **אדם לאדם זאב**.
- ⊖ **האמנה החברתית:** כדי להיחלץ מהאיום הקיומי הקיים במצב הטבע, פנו בני האדם לאדם תקיף, מתוך תקווה שאדם זה יגן על חייהם. בתמורה להגנה על החיים, הפקידו בני האדם את כל שאר זכויותיהם בידי אותו אדם, ולמעשה הפכו אותו לשליט עליהם. הסכמה זו, שבין השליט לבני האדם נקבעה במעין **אמנה חברתית** (חוזה חברתי), והביאה להקמת מסגרת חיים חדשה שנקראה **מדינה**. במסגרת אמנה זו התחייב המלך (השליט) להגן על חייהם של נתיניו (כלל בני האדם הנתונים לחסותו), ובתמורה התחייבו הנתינים לקיים את כל החוקים שיקבע. על פי אמנה זו מותר למלך לחוקק כל חוק, ובכלל זה חוקים הפוגעים בזכויותיהם של בני האדם. בין השאר הותר למלך לפגוע בזכות נתיניו לחירות- על ידי מאסר; לפגוע בזכות נתיניו לקניין- על ידי הטלת מיסים ועוד.
- ⊖ **הזכות למרד:** על פי תפיסתו של הובס, החתימה על האמנה החברתית הייתה אירוע היסטורי חד פעמי ובעל תוקף נצחי. הובס סבר שלאחר החתימה על האמנה החברתית הנתינים מחויבים להיות נאמנים למלך ולקיים את כל חוקיו, גם אם חוקים אלה נראים להם בלתי צודקים ובלתי הגיוניים. יחד עם זאת, הובס סבר שישנם מקרים יוצאי דופן, בהם לאזרחים מותר למרוד בסמכות המלך ובחוקיו: אם המלך מצווה להמית אדם מסוים, מותר לאותו אדם למרוד במלך, מפני שבמתן ההוראה הפר המלך את חלקו באמנה- שכן, כאמור, באמנה נקבע כי על המלך לשמור על חיי נתיניו ולא לפגוע בהם.

3 (ב) ג'ון לוק: הרחבת זכויות הנשלטים

ג'ון לוק היה הוגה דעות אנגלי שחי בשנים 1632 - 1704. לוק קיבל את הנחות היסוד שהציג הובס, אך טען שהשלטון אינו מחויב לשמור רק על זכות הנשלטים לחיים, אלא גם על יתר זכויותיהם הטבעיות, ובהן הזכות לאושר, לחירות ולקניין. בהתאם לכך לוק קבע כי יש להגביל את סמכויות השלטון, וכי בכל מקרה שבו השלטון אינו ממלא את ייעודו, בהתאם לתפיסתם של הנשלטים, רשאים הנשלטים להתנגד לו ואף למרוד בו ולהדיחו⁴.

⁴ הרעיונות שהציג לוק נתנו ביטוי למציאות הפוליטית שהתקיימה בימיו באנגליה: במהלך המאה ה-17 התרחשו מאבקים פוליטיים ממושכים בין הפרלמנט למלך אנגליה. מאבקים אלה הסתיימו עם החלטת הפרלמנט להדיח את המלך ג'יימס השני ולהמליך במקומו את ויליאם השלישי מאורנז', אשר סמכויותיו הוגבלו על ידי הפרלמנט.

3 (ג) שארל מונטסקייה: הפרדת רשויות

שארל מונטסקייה היה הוגה דעות צרפתי שחי בשנים 1689 - 1755. מונטסקייה חשש מפני עוצמתו הרבה של השלטון⁵. לדעתו, הכוח הרב והסמכויות הרבות שהיו מצויים בידי השליטים עלולים להיות מנוצלים לטובתם האישית ולגרום לפגיעה בזכויות הנשלטים. מונטסקייה הניח שהסמכויות הבלתי מוגבלות המצויות בידי השליטים, מפתות אותם לנצל סמכויות אלה וגורמות להשחתתם. כדי להתמודד עם חשש זה, חקר מונטסקייה את דרכי הפעולה של השלטונות וחיפש אחר דרכי פעולה שיגבילו את סמכויות השלטון ויסייעו לנשלטים להגן על זכויותיהם.

לאור מחקריו הגיע מונטסקייה למסקנה כי כל שלטון עוסק בשלושה תפקידים⁶: חקיקת חוקים, ביצוע חוקים ושיפוט העבריינים שעברו על החוק. מונטסקייה הציע שיטה שתאפשר להגביל את סמכויות השלטון ולהגן על זכויות הנשלטים על ידי הפרדת השלטון לשלוש רשויות נפרדות: רשות מחוקקת- שתפקידה לחוקק חוקים; רשות מבצעת- שתפקידה לבצע את החוקים; ורשות שופטת- שתפקידה לשפוט את העוברים על החוקים. כל אחת מרשויות אלה אמורה להחזיק בחלק מסמכויות השלטון, אך לא בכולן. מונטסקייה האמין שהפרדת הרשויות תגרום לרשויות השלטון לבקר זו את זו ולהתחרות ביניהן על העוצמה השלטונית, כך שבסופו של דבר כל אחת מרשויות השלטון תגביל את פעולתן של שאר הרשויות. לפי תפיסתו של מונטסקייה, שיטה זו תביא להפחתת השחיתות השלטונית ותאפשר שמירה טובה יותר על זכויותיהם של הנשלטים.

3 (ד) ז'אן ז'אק רוסו: טובת הכלל

ז'אן ז'אק רוסו היה הוגה דעות צרפתי שחי בשנים 1712 - 1778. רוסו פיתח את המושג *טובת הכלל*. הוא טען שהעם הוא הריבון האמיתי ושהמסגרת המדינית צריכה לבטא את טובת הכלל, כלומר- את טובת העם. רוסו הציג תיאוריה לפיה בתהליך התגבשות המדינה נוצר גוף חדש שאיבריו מורכבים מהאנשים שהתאגדו לצורך הקמתו. לכן, רוסו האמין שהמדינה, מעצם טבעה, תפעל בהכרח למען טובת הכלל, שכן הגוף לא ירצה להכאיב לאיבריו. בשל כך רוסו לא ראה כל צורך להגביל את סמכות המדינה והתנגד לשיטת הפרדת הרשויות, שאותה הציע מונטסקייה, וראה בה שיטה מיותרת.

רוסו טען שהדרך הנכונה ביותר לבטא את רצון הכלל היא לאפשר לעם להשתתף באופן ישיר בניהול המדינה. רוסו הכיר בעובדה שיהיה זה קשה ליישם את רעיונותיו במדינות גדולות ולכן הציע ליישם אותן במדינות דמוקרטיות קטנות, או להקים משטר ייצוגי, אשר העם יוכל להדיח את הנציגים בכל עת.

⁵ מונטסקייה חי בימי שלטונו של המלך לואי ה-14 בצרפת, אשר נהנה מעוצמה פוליטית רבה מכל המלכים שקדמו לו בצרפת.

⁶ רעיונותיו של מונטסקייה הושפעו רבות מהמשטר האנגלי, אשר בו זיהה הפרדה בין רשויות השלטון.

בקצרה – מה למדנו בפרק זה?

- ☞ הלאומיות הליברלית טענה שהעם, ולא המלך, הוא הריבון במדינה וכי המדינה צריכה לבטא את רצונו של העם.
- ☞ הלאומיות הליברלית התפתחה מתוך הלך רוח חדש שהופץ על ידי הוגי הדעות של תנועת ההשכלה.
- ☞ הרעיונות המדיניים המרכזיים של תנועת ההשכלה:
  - ✓ כל בני האדם נולדו שווים.
  - ✓ התבונה צריכה לשמש כבסיס לחיי האדם.
  - ✓ דחייה של מסורת העבר כבסיס לחיים בהווה.
- ☞ היעדים המדיניים המרכזיים של תנועת ההשכלה:
  - ✓ שאיפה לצמצם את השפעתם של מוסדות הכנסייה על חיייהם של בני האדם.
  - ✓ החלפת המשטרים הקיימים במשטרים שיתנו בסיס לתבונות האדם.

קטעי מקור

קטע מספר 1 - הוגה הדעות עמנואל קאנט על תנועת ההשכלה⁷

"...פירושה של ההשכלה היא יציאת האדם מהלך הרוח הילדותי, שהוא עצמו אשם בו. הלך רוח ילדותי זה, בו שרויים בני האדם, מונע מהם להשתמש בתבונתם וגורם להם להישען על הדרכתם של בני אדם אחרים. הלך רוח זה לא נוצר בשל העדר תבונה, אלא בשל העדר החלטה ואומץ לב להשתמש בה [בתבונה] ללא הדרכת אחרים. סיסמתה של ההשכלה היא, אם כן, העז לדעת ולהשתמש בתבונתך..."

קטע מספר 2 - תומס הובס על מצב הטבע⁸

"...בני האדם שווים מטבעם... אמנם, לפעמים רואים בבירור שפלוני חזק בגופו מאלמוני או מהיר מחשבה ממנו; אבל אם נחשוב חשבון של הכול ביחד, הרי אין בין אדם לחברו הבדל ניכר כל כך, שעל סמך כן יהא האחד יכול לתבוע לעצמו איזה יתרון, שלא יוכל גם חברו להעלות תביעה אליו... שוויון זה בכושר נוטע בלב הבריות תקווה שווה להשיג את תכליותיהם. לפיכך, כששני בני אדם רוצים בדבר אחד, ואין אפשרות שיהנו ממנו שניהם גם יחד, הם נעשים אויבים זה לזה... מנסים להשמיד או לשעבד זה את זה. על כן, כל מקום שאין לו לפולש לירוא אלא מפני כוחו הבודד של יחיד, ואותו יחיד נוטע, זורע, בונה, או שוכן כבוד בביתו, יש לצפות – כך מסתבר – שיבואו אחרים, ובכוחות מאוחדים יורידוהו מנכסיו וישללו ממנו לא רק את פרי עמלו, אלא אף את חייו או את חירותו..."

קטע מספר 3 - תומס הובס על האמנה החברתית⁹

"...תכליתה של הקהילה – ביטחון של היחיד. האדם מטבע ברייתו אוהב חירות ושליטה על אחרים. מה מניע אפוא את בני האדם לשים לנפשם אותו מעצור, אשר רואים אנו שהם חיים על פיו בקהילות [במדינות]?"

⁷ ההדגשות במקור. מעובד מתוך: מיכאל הד ועמוס הופמן, שם, עמ' 18.

⁸ מעובד מתוך: תומס הובס, לוויתן, (מאגנס; ירושלים; תשנ"ג), עמ' 113 - 114.

⁹ מעובד מתוך: תומס הובס, שם, עמ' 161 - 167.

תכליתם, או כוונתם, לשמור בדרך זו על קיומם ולחיות חיים של יתר קורת רוח, רצוני לומר: לחלץ את עצמם מאותו מצב עלוב של מלחמה שהוא תוצאה הכרחית [של מצב הטבע]...

...הדרך היחידה להקים כוח משותף כזה, שיהא ביכולתו להגן עליהם מפני פלישת זרים ומפני קיפוח זכויות הדדי, ובכך לתת להם אותו ביטחון שיאפשר להם לכלכל את נפשם בעמל כפיהם ובפירות האדמה ולחיות חיי נחת רוח, הדרך היחידה לכך היא, שימסרו את כל כוחם ועוצם ידם לאדם אחד... ובכך יבטלו כולם את רצונותיהם מפני רצונם... כך נוצר אותו לווייתן גדול, או, אם נדבר ביתר יראת כבוד, אותו אל בן תמותה [המלך], אשר לו אנו חייבים תודה... על השלום וההגנה שזכינו להם..."

קטע מספר 4 - תומס הובס על זכויות האדם שאינן ניתנות לביטול על ידי המדינה¹⁰

"...מה הדברים, שאף אם הריבון פקד אותם עליו, בכל זאת אפשר לו [לנתין], בלי עוול, לסרב לעשותם?... שהרי כל בני האדם חופשיים מטבעם במידה שווה... [והרין] כל אִמְנָה, שעל פיה מבטיח אדם שלא להגן על גופו שלו, בטלה ומבוטלת. לפיכך... אם קרה המקרה ובני אדם רבים... חטאו חטא [שדינו] משפט מוות, וכל אחד מהם צפוי על כך לגרדום, כלום אינם חופשיים אז להתחבר יחד, להושיט עזרה זה לזה ולהגן זה על זה? בלי ספק חירות זו בידם... אם [נשיאת הנשק] נועדה רק להגן על גופם, אינה בגדר אי צדק כלל ועיקר. אבל הצעת מחילה [לחטא] נוטלת, מן הנתנים שהוצעה בפניהם, את הטענה בדבר הגנה עצמית, והתמדתם בהושטת עזרה לשאר, או בהגנה עליהם, נעשית אז בלתי חוקית..."

קטע מספר 5 - ג'ון לוק על מקומה של הדת בחיים האזרחיים¹¹

"...תכליתיה של חברה דתית הריהי, כפי שנאמר, עבודת האל בפומבי לשם השגתם של חיי נצח. לתכלית זו צריכות להתכוון כל ההוראות וכל חוקי הכנסייה צריכים להיות נתונים בגבולות אלה. בחברה זו אין לעשות דבר, גם אי אפשר לעשות דבר הקשור להחזקה בנכסים אזרחיים או ארציים; כאן אין להתיר שימוש בכוח למטרה כלשהי, שהרי הכוח הוא כולו נחלת הממשל האזרחי, ולמשפטו נתונה הבעלות על נכסים חיצוניים והשימוש בהם..."

...אין לכנסייה, המחויבת להוסיף ולהחזיק בחיקה, בשם הסובלנות, באדם העובר שוב ושוב, חרף האזהרות שקיבל, על החוקים שנקבעו בחברה הזאת... בכל מקרה, ראוי להיזהר, לבל יתלווה לצו ההוצאה מן החברה [הכנסייה] עלבון מילולי או פעולה אלימה שבמהלך ההוצאה, העלולים לחבל בגופו של המוצא מן הכנסייה או בנכסיו. שהרי, כפי שנאמר, הכוח הוא כולו נחלת הממשל, ואין אדם פרטי שמותר לו להיזקק לכוח אלים... ההוצאה מן הכנסייה אינה מונעת, גם אינה יכולה למנוע, מאומה מן הנכסים האזרחיים שברשות המוצא, גם לא את נכסיו הפרטיים. שהרי כל המניעות הללו קשורות במעמדו האזרחי, ועל כן נתונות בתחומו של הממשל האזרחי..."

...אם סוטה מישהו מדרך הישר, הרי זה אסונו, ואין הוא מזיק בכך לך; אינך מחויב להעניש אותו במניעת נכסיו העולם הזה משום סברתך שלך שהוא עתיד ללכת לאבדון בעולם הבא..."

...הנה כי כן, אין ליחידים, גם לא לכנסיות, ואפילו לא למדינות, זכות כלשהי לפגוע בנכסים האזרחיים של הזולת או לשדוד את רכושו הארצי, ולעשות זאת במסווה של הדת. אני מבקש את אלה הסבורים אחרת בעניין זה שיתנו את דעתם בינם לבין עצמם איזה פתח הם פותחים, רחב עד בלי די, למריבות ולמלחמות. איזה גירוי לשוד ולרצח ולשנאת עולם בין בני האדם..."

¹⁰ תומס הובס, שם, עמ' 211 - 214.

¹¹ ג'ון לוק, אִגְרוֹת עַל הַסּוּבְּלוֹנוֹת, (מאגנס; ירושלים; תש"ן), עמ' 47 - 52.

קטע מספר 6 - ז'אן ז'אק רוסו על התבונה¹²

"...מי שמוותר על חירותו [לנהוג על פי התבונה], מוותר על מידת האדם שבו, על זכויות האנושות, ואפילו על חובותיה... ויתור כזה סותר את טבע האדם. מי ששולל מרצונו חירות, שולל ממעשיו כל מוסריות..."

קטע מספר 7 - ז'אן ז'אק רוסו על הריבונות והגבלתה¹³

"...מאחר שאת הריבון מכוננים רק האישים הפרטיים שמהם הוא מורכב, אין לו עניין הנוגד לעניינים שלהם ואי אפשר שיהא לא עניין כזה. ולפיכך, אין כל צורך בערובות מצד כוח השלטון הריבוני כלפי נתיניו, כי מן הנמנע הוא שהגוף ירצה להזיק לכל איבריו..."

קטע מספר 8 - ז'אן ז'אק רוסו על טובת הכלל¹⁴

"...החוזה החברתי קובע בין האזרחים שוויון ממין כזה, שכולם מתחייבים לשמור על אותם התנאים עצמם, וכולם נהנים מאותן הזכויות עצמן. וכך אפוא, כל פעולה של ריבונות... מחייבת או מזכה במידה שווה, בתוקף עצם טיבו של החוזה, את כל האזרחים... מהי אפוא פעולה של ריבונות במובנה המדויק? [פעולה זו] אינה הסכם בין העליון לבין התחתון, אלא הסכם בין הגוף לבין כל איבר מאיבריו. הסכם זה הריהו חוקי, מכיוון שיסודו באמנה החברתית; הוא ישר, מכיוון שהוא משותף לכל; הוא מועיל, מכיוון שאי אפשר שיהא לו מושא זולת טובת הכלל..."

קטע מספר 9 - הוגה הדעות ג'ון סטיוארט מיל (1806 - 1873) על הדת, הסובלנות וחירות המחשבה¹⁵

"...אי הסובלנות שלנו, שהיא אך ורק חברתית בלבד, אינה הורגת שום בן אדם, ואינה משרשת שום דעה; אך היא מביאה בני אדם לחפות על דעותיהם, או להימנע מכל התאמצות פעילה לשם הפצתן... אולם במחיר השלטת השלום המחשבתי בדרך זו הולך לאיבוד כל אומץ לבו של האדם..."

...עיקר הנזק הבא מאיסור כל חקירה שאינה מביאה לתוצאות אורתודוקסיות [העולות בקנה אחד עם הערכים הדתיים] אינו נגרם לכוחם השכלי של הכופרים [המעוניינים לחקור], ו[של אלה] שהפחד מפני הכפירה עוצר בעד התפתחותם השכלית ומטיל אימה על תבונתם. מי האיש אשר יוכל לחשב את ההפסד [המשמעותי יותר] הנגרם לעולם בידי המון אנשים בעלי כשרון שכלי המבטיח גדולות, שיחד עם זה הם חסרים אומץ לב מוסרי, ואינם מעיזים ללכת בדרך המחשבה הנועזה, התקיפה והחופשית, פן תובילם דרך זו לידי מסקנה שאפשר יהיה לראותה כמתנגדת לדת או למוסר?... לדרגת הוגה דעות בעל שיעור קומה אי אפשר שיעלה מי שאינו מכיר כי ראשית חובתו של הוגה דעות היא ללכת אחרי שכלו אל כל המסקנות שינהלו אליהן, תהיינה מה שתהיינה... מי שחושב את מחשבותיו הוא, לאחר כל הלימוד וההכנות הדרושים, אפילו משגיאותיו מרוויחה האמת יותר משהיא מרוויחה מדעותיהם הנכונות של המחזיקים בה אך ורק מפני שאינם מרשים לעצמם לחשוב..."

¹² ז'אן ז'אק רוסו, על האמנה החברתית, (מאגנס; ירושלים; תשט"ז), עמ' 17.

¹³ מעובד מתוך: ז'אן ז'אק רוסו, שם, עמ' 29.

¹⁴ ז'אן ז'אק רוסו, שם, עמ' 48 - 49.

¹⁵ הדברים נכתבו בשנת 1859. מעובד מתוך: ג'ון סטיוארט מיל, על החירות, (מאגנס; ירושלים; תשכ"ו), עמ' 60 - 63.